

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КІЗЕН Валерій Карпович

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ, СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ
ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ В 20-ТІ РОКИ.

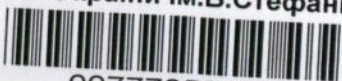
Спеціальність 07.00.01 - Історія громадських рухів
і політичних партій

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ - 1994

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00777053 (Т)

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КІЗЮН Валерія Карпович

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ, СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ
ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ В 20-ТІ РОКИ.

Спеціальність 07.00.01 - Історія громадських рухів
і політичних партій

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

КИЇВ - 1994

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі української історії та етно - політики Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Науковий керівник - доктор історичних наук,
професор Горбань Д.А.

Офіційні опоненти - доктор історичних наук,
професор Хоменко В.Я.
кандидат історичних наук,
доцент Батрименко В.І.

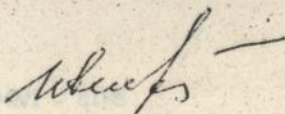
Провідна організація - Київський державний інститут
культури

Захист відбудеться "28" листопада 1994 р. о 15⁰⁰
годині на засіданні спеціалізованої ради К 068.18.03 при
Київському університеті ім. Тараса Шевченка за адресою: 252001,
м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
університету / вул. Володимирська, 58 /

Автореферат розісланий "27" вересня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради
кандидат історичних
наук, доцент

І.В. Іванцова

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Друковане слово було і залишається одним з найважливіших чинників процесу національно-державного відродження України, розвитку його культури, мови, духовності. Національно-культурне відродження неможливе без знання багатющої друкованої спадщини нації. Духовна спадщина українського народу безумовно включає як прогресивні надбання минулого, так і сучасні здобутки в галузі друкованої творчості, що створюються як безпосередньо в Україні, так і за її межами. Через друковане слово наука і література, мистецтво і освіта впливають на свідомість читача. Саме друк в багатьох випадках є засобом формування і одночасно відображення духовного рівня суспільства. Адже через культурні традиції, багато з яких акумульовані саме в друкованій духовній спадщині нації, здійснюється зв'язок часів, епох, який оберігає суспільство і цивілізацію від катастрофи здичавіння. Знання свого родоводу, історичних і культурних надбань попередніх поколінь необхідно не лише для піднесення національної самосвідомості і гідності, духовного відродження українського народу, а як наслідок, і для використання прогресивних традицій у практиці сьогодення. К І З Ю Н

Актуальність дослідження визначається тим, що воно дає можливість прослідкувати, як позитивно змінюється ставлення до інтелектуального надбання українського народу, свідченням чого є повернення в нього творчої спадщини корифеїв українства, зокрема, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, М. Грушевського. Важливу роль в цьому процесі відіграє друк. Досить сильний розмах національно-визвольних змагань в Україні примушував більшовицьке керівництво Росії прискорювати процес своєрідної адаптації комуністичної ідеології до місцевих умов, що виявлялось, зокрема, у сприятті найширшому використанню українського друкованого слова для зміцнення позицій Радянської влади в республіці. У порівнянні

з іншими республіками, які увійшли до складу СРСР, українська інтелігенція мала певну можливість / принаймні в першій половині 20-х років / обходити цензурну систему. Політика українізації, яка офіційно була проголошена партією, давала змогу певної свободи друку, бо інакше ніяк не розгорнулася б видавнича діяльність соціально-економічного відділення Всеукраїнської Академії Наук, очолюваного М. Грушевським, творча активність групи українських літераторів-неокласиків / М.Зеров та ін. /, не з'явився б М.Хвильовий з його орієнтацією на "психологічну Європу" та й взагалі можливо і не відбувся б національно-культурний ренесанс України 20-х років.

Після розгрому школи М. Грушевського ні в часи сталінщини, ні в роки хрущовської "відлиги", а тим більше в період застій і стагнації, коли командно-адміністративна система робила певні кроки в напрямку стримування розвитку національної самосвідомості українського народу, громадскість України не мала змоги знайомитись з творчим друкованим надбанням вченого та інших діячів національно-культурного відродження. Це стало можливим лише наприкінці правління М. Горбачова, а особливого імпульсу видання класика українознавства набуло з проголошенням незалежності України.

Плекання історичної пам'яті проявляється, зокрема, у відношенні до друкованого слова. Гідне ставлення до друкованих джерел є запорукою національного самозбереження українського народу, що є вирішальним фактором у формуванні менталітету української нації.

Будуючи нову державу, Україна виробила і нову національно-культурну політику. Одне з провідних місць в ній займають питання задоволення потреб у друкованому слові усіх націй та народностей, що проживають на території України. Цим зумовлений не тільки теоретичний, але й значний практичний інтерес до вивчення досвіду діяльності державних органів і громадсько-політичних організацій

у справі розвитку видавничої системи в досліджуваний період.

В наші дні процес розвитку друкованої українознавчої творчості, перерваний в часи "великого перелому", набув нового якісного стану. Ті роки були роками утиску української преси, "советизації" та денационалізації її змісту, тотальної ідеологізації. Вона була перетворена на знаряддя русифікації українського народу за допомогою українського ж друкованого слова. Репресії проти письменників і журналістів, їх вимушена еміграція, відбір кадрів за політичними мотивами – все це призвело до того, що газети і журнали часто опинялися в руках людей з низьким рівнем освіти і культури. Все це не могло не вплинути на зниження національної самосвідомості українського народу. Тоталітаризм, в якій би формі і галузі він не виявлявся, неминуче призводить до духовного занепаду і деградації суспільства.

З кінця 80-х років в Україні відбувається складний процес національно-духовного відродження, підвалини якого почали закладатися із здійсненням демократичних перетворень у колишньому СРСР. Впровадження на практиці демократизації та гласності сприяло відродженню великої кількості суспільно-політичних та громадських організацій, становлення вільної преси, що викликає нагальну потребу вивчення досвіду формування в Україні на протязі 20-х років видавничої системи, оскільки ці роки вважаються періодом національно-культурного ренесансу республіки. Дослідження обраної теми важливо для того, щоб відтворити справжню історію нашої держави у всіх ракурсах, визначити основні напрямки перебудови національної видавничої мережі, окреслити перспективи її розвитку у майбутньому, виявити механізм взаємодії державних і громадсько-політичних організацій у створенні видавничої системи, запобігти її ідеологізації і політичному спотворенню. Цими обставинами, а також

відсутність узагальнюючих робіт з історії видавничої діяльності суспільно-політичних і громадських організацій, /окрім діяльності КП/б/У/ та посилення цензури у видавничій системі республіки 20-х років і викликаний вибір зазначеної теми дисертаційного дослідження.

Об'єктом дослідження є різноманітні літературні та архівні джерела, монографії, статті, написані істориками, публіцистами, радянськими та партійними працівниками, збірники документів, що в тій чи іншій мірі висвітлюють формування та діяльність видавничої системи України в 20-ті роки.

Предметом даного дослідження виступає діяльність державних установ, суспільно-політичних, громадських організацій, які спеціалізувались на випуску друкованої продукції певного змісту і характеру, та їх участь в матеріально-технічному, кадровому забезпеченні видавничої справи в республіці. Окремий розділ дослідження присвячено висвітленню проблеми посилення партійно-державної цензури у сфері видавничої справи України.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють період 20-х років - час діаметрально протилежних поворотів політики більшовиків щодо видавничої справи в республіці: від жорсткої адміністративної регламентації всіх сфер видавничої діяльності в роки громадянської війни до курсу на українізацію, який виявився в певній денационалізації, децентралізації видавничої системи, збільшенні друкованої продукції українознавчого характеру, що сприяло піднесенню рівня національної самосвідомості українського народу. Кінець досліджуваного періоду характеризується відновленням державно-монополістичних методів керування видавничою системою, що виявилось в створенні ДВСУ - Державного видавничого об'єднання України та "советізації" українського друку.

Стан наукової розробки теми. В історіографії формування та розвитку видавничої системи в Україні можна виділити два основних напрямки та підходи. До першої групи досліджень відносяться більш-менш фундаментальні роботи, автори яких намагаються дати комплексний та всеосяжний аналіз видавничої діяльності в республіці в 20-х роках ¹. Другу групу досліджень складають роботи, в яких висвітлюються окремі складові частини видавничої справи в Україні в названий період ².

Найбільш цікавою в контексті дисертаційного дослідження є робота Д. Меженка. В ній автор дає найповніше уявлення про розвиток книговидавництва в Україні з 1917 по 1927 р. Хоча робота

¹ Меженко Д. Українська книжка часів Великої революції.-К., 1928; Козаченко А. Десять років книжкової продукції Радянської України.-Х., 1929; Молодчиков А. Книгоиздательское дело в Украинской ССР /1917- 1960/ // Книга. Исследования и материалы.-1961.- Вып. 5.- С. 57-87; Радченко С. Издательская деятельность партийных комитетов КП/б/У в 1918-25 гг.- К., 1989; Скрипник Т. Книжкові видавництва Радянської України у відбудовний період /1921-1925 рр./ // Учені записки.- /Харківський державний бібліотечний інститут/. - 1960.- Вип. 4.- С. 107-133; Білозуб В. Розвиток видавничої справи в республіці // Українська радянська культура.-К., 1957.- С. 209-242.

² Машталір Р. Розвиток поліграфії на Україні.-Львів, 1974; Шевченко М. Український поліграфічний інститут.- Х., 1930; Чуїстов В. Паперова промисловість України та шляхи її розвитку.- Полтава, 1931; Ігнатієнко В. Українська преса /1816-1923 рр./.-К., 1926; Грицак Б. З історії книжкового руху на Україні /1917-1922 рр./.- Львів, 1923; Животко А. Нарис історії української преси.-Подєбради, 1937; Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний процес.-1939; Семчишин М. Тисяча років української культури.-К., 1993; Агуф М. Увагу матеріальній базі преси // Вісті.- 1930.- 5 травня; Білокриницький Х. Розповсюдження книги ДВУ // Література. Наука. Мистецтво.-1924.- 7 вересня; Волковицкий В. Полиграфпромышленность Украины // Полиграфическое производство.- 1928.- № 2.

Д.Меженка була присвячена 10-річному ввілеву Жовтневої революції; у автора хватило мужності приділити належну увагу стану видавничої справи в роки національно-визвольних змагань в Україні, за що його і було піддано суворій "пролетарській" критиці. У своїй роботі дослідник зробив досить повний комплексний аналіз стану видавничої справи в республіці, /зокрема, торкнувся проблеми розвитку поліграфічної, паперової промисловості/, дав порівняльну характеристику діяльності ДВУ і ГІЗу Росії, об'єктивно оцінив прояв політики українізації в галузі друкованої творчості, не віддаючись в той же час всеосязному пафосу, який охопив українську радянську інтелігенцію 20-х років з цього приводу, немовби відчувачи згортання цього процесу в недалекому майбутньому. Проте в роботі досить обіжно говориться про шкільну книжку, зовсім не згадується за дитячу. Демонструючи гранично можливу ступінь об'єктивності при аналізі досліджуваної проблеми, автор в умовах наростання більшовицького цензурного диктату в другій половині 20-х років вимушений був пояснити заборону приватних видавництв і централізацію всієї видавничої роботи в апараті ДВУ в роки громадянської війни суто економічними причинами.

Робота іншого сучасника досліджуваного періоду А.Козаченко спрямована переважно на дослідження змісту та соціального призначення друкованої продукції України в період "воєнного комунізму", НЕПу, але без аналізу ролі в її виробництві конкретних спеціалізованих видавництв. Дослідник зовсім не торкається таких важливих складових частин видавничої справи як поліграфічна база, кадрове забезпечення, книготорговельна мережа. Дослідник навіть не намагається вийти за рамки ідеологічних стереотипів, даючи позитивну оцінку адміністративному втручання держави в сферу діяльності приватних видавництв з метою зниження частки їх конкурентно-

здатної продукції в загальному обсязі випущеної літератури.

Не дивлячись на упереджені ідеологічними замовленнями висновки, певний науковий інтерес з огляду на фактологічний матеріал становить стаття О. Молодчикова. В статті висвітлюється стан книговидавничої справи, розкривається проблема відновлення і подальшого розвитку поліграфічної бази та книготорговельної мережі. В той же час в роботі по суті обминається питання впливу українізації на видавничу діяльність в республіці, не розкриваються основні тематичні напрямки діяльності видавництв. Праця не позбавлена традиційних апологетичних стереотипів, викликаних часом її опублікування. Саме тому мова в статті іде виключно про позитивну роль Комуністичної партії в організації видавничої діяльності в республіці.

Серед останніх робіт з проблем видавничої діяльності в Україні досліджуваного періоду треба відзначити фундаментальну монографію С. Радченка, в якій автор на достатньо широкому архівному матеріалі з урахуванням великої кількості статистичних даних зробив перший узагальнюючий комплексний аналіз видавничої діяльності парткомів КП/б/У в першій половині 20-х років. Безперечною заслугою автора є те, що він, не зважаючи на ідеологічні догмати, які продовжували ще в певній мірі стримувати розвиток об'єктивної історичної науки, зумів у своїй роботі торкнутись проблем українізації видавничої системи республіки та створення мережі видавництв національних меншин. Певне місце в роботі посіли проблеми розвитку паперової промисловості /зокрема, паперовий голод в республіці на початку 20-х років/, формування книготорговельної мережі.

Значний внесок в доробок досліджуваного питання було зроблено у праці Т. Скрипника, де на основі опублікованих у пресі

матеріалів автор характеризує діяльність провідних видавництв України першої половини 20-х років, становище поліграфічної бази, зміст книжкової продукції і питання книгорозповсюдження. Проте наукову цінність статті знижує відсутність в ній архівних матеріалів. В статті також відчувається очевидний нахил у бік висвітлення стану преси - одної з ділянок видавничої діяльності. Суттєвий недолік роботи полягає в її апологетичному характерові, відсутності аналітичного і критичного підходу до дійсності, що було взагалі притаманно історичній літературі 50-х - середини 80-х років, оскільки існуючі в науці традиції не давали можливості вийти за рамки розроблених узагальнених схем.

Серед робіт, які торкалися однієї з сторін видавничої діяльності, треба відзначити дослідження Р. Машталіра, який ґрунтовно аналізує поліграфічне виробництво та формування системи його кадрового забезпечення. Проте ця праця теж не змогла уникнути старих ідеологічних підходів при висвітленні цієї проблеми. Автор обійшов такі болючі для поліграфпромиловості питання, як фінансовий та матеріально-технічний голод в цій галузі на протязі всього десятиріччя, пов'язаний з імперською економічною політикою союзного керівництва. В якійсь мірі доповнює дослідження М. Шевченка, де автор докладно зупиняється на історії створення і початку роботи першого в Україні вищого учбового закладу для підготовки поліграфістів - Українського поліграфічного інституту. Проблемі розвитку паперової промиловості в 20-ті роки приділив увагу дослідник В. Чуїстов. Для переобтяженої статистичними даними, в багатьох випадках констатаційної праці характерний традиційний для досліджень цього періоду пафос у висвітленні підсумків роботи паперової промиловості 20-х років. Проте автор так і не дав відповіді на фактично поставлене ним питання: як в умовах

морально, а часом і фізично застарілого обладнання та крайньо низького рівня його електрифікації Україна зуміла перейти на виробництво переважно високотункового паперу. Проблему ж паперової залежності України, зокрема від Росії, автор залишає поза увагою.

Цікаві статистичні дані, наведені дослідником В. Ігнатенком в шостому розділі своєї роботи, спрямовують читача до висновку про русифікаторську політику більшовиків в галузі видавничої діяльності України в 1919-22 рр., що особливо чітко виявляється на фоні бурхливого зростання української друкованої продукції періоду національно-визвольних змагань.

Дослідження представників української діаспори - Б. Грицака, А. Животка, С. Николишина не мають характеру фундаментальних робіт з комплексним аналізом в них видавничої діяльності в Україні 20-х років. Проте викладений в цих працях матеріал являє собою суттєве логічне доповнення досліджень радянських вчених, особливо в умовах відсутності сучасних узагальнюючих деідеологізованих робіт з цієї проблеми. Зокрема, в роботах А. Животка, С. Николишина наведена періодизація політики більшовиків в галузі видавничої діяльності, яка була досить мінлива: від жорсткої русифікації в 1919-22 рр. до українізації, яка була згорнена під фарисейськими гаслами боротьби з націоналізмом, перетворившись у відвертий курс на "советізацію" цієї сфери суспільно-політичного життя України на рубежі 20-х - 30-х років. У дослідженні Б. Грицака акцент робиться переважно на русифікаційному аспекті більшовицької кадрової політики відносно українських видавництв, книгарень на початку 20-х років, наводяться характерні приклади з цього приводу. Безсумнівно, що творчий доробок вчених діаспори дозволяє заповнити певні прогалини радянської ідеологічно упередженої історіо -

графії даної проблеми. В той же час відсутність можливості для цих авторів користуватись радянськими архівними джерелами більш пізнього періоду примушує їх обмежувати хронологічні рамки своїх наукових пошуків, в основному, початком 20-х років.

При висвітленні проблеми формування, становлення та посилення радянської цензури в галузі видавничої діяльності в Україні 20-х років дисертант зіткнувся майже з повним дефіцитом літератури з цього питання. Цих проблем лише мимохідь торкаються в своїх дослідженнях Г. Касьянов, В. Даниленко¹. Достатньо сказати, що терміну "Головліт" дисертант не знайшов навіть в довідковій літературі кінця 80-х років.

Таким чином, аналіз наукових робіт з досліджуваної проблеми дозволяє зробити висновок, що панування в історичній науці ідеологічно упереджених схем не дозволяло радянським вченим в повній мірі використати багатий архівний матеріал, статистичні дані для створення цілісного конкретно-історичного об'єктивного уявлення про становлення та розвиток видавничої системи республіки в 20-ті роки. Не з їх вини протягом багатьох років однобоко чи тенденційно вивчався і узагальнювався досвід видавничої діяльності в Україні, оскільки більшість вчених вимушені були орієнтуватись у своїх дослідженнях на певні ідеологічні канони. Саме тому проблема вивчалась тільки в одній площині: обґрунтування зростаючої прогресивної ролі Комуністичної партії в організації видавничої діяльності в Україні. Майже зовсім не висвітлювались в дослідженнях місце і роль приватного сектору у видавничій системі респуб -

¹ Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х - 30-х років: соціальний портрет та історична доля.- Київ, Едмонтон, 1992: Даниленко В., Касьянов Г. Сталінізм і українська інтелігенція / 20-30-ті роки/.- К., 1991.

ліки, повністю пройшло поза увагов питання формування та посилення партійно-державної цензури в цій сфері суспільно-політичного життя.

Джерельна база. Для розкриття теми дисертації автор залучив різні за формою і змістом документи як опубліковані раніше, так і виявлені ним в архівах. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України - /ЦДАВОУ/ та Центральному державному архіві громадських об'єднань України - /ЦДАГОУ/ опрацьовано різноманітну партійно-державну документацію: циркуляри та циркулярні послання і вказівки, постанови, положення, листи, витяги з протоколів, бклетені, телеграми, інструкції, зведення, звіти, плани роботи, супровідні записки, друкарські листки, передруки, копії матеріалів тощо. Багато з цих документів мали таємний характер і не підлягали оприлюдненню. Вони відбивають інформативну та розпорядчу діяльність вищих державних органів СРСР та України, Політбюро, Оргбюро, Секретаріату, Агітпропу ЦК партії більшовиків, органів державного політичного управління - /ДПУ/, Головного управління у справах літератури і видавництва - /Головліт/, партпарату на місцях, стосуються найважливіших напрямків партійно-державної політики, зокрема українізації, ставлення до селянства, відношення до видавничих структур України 20-х років.

Важливим доповненням до цього комплексу джерел послужили статті, різноманітні матеріали і публікації стосовно досліджуваної проблеми в пресі 20-х років, зокрема, газетах "Культура і побут", "Вісті", "Комуніст", "Література і мистецтво" та журналах "Бібліологічні вісті", "Полиграфическое производство", "Радянський книгар", "Червона преса".

Методологічна, теоретична основи дисертації базуються на досвіді історико-політичних досліджень. Визначальними були кон -

кретно-історичний та діалектичний принципи у трактуванні та інтерпретації об'єкту дослідження. Автор послуговувався переважно суттєво-змістовним та описово-ілюстративним методом при дослідженні даної проблеми.

Мета дослідження. Дисертант ставив за мету шляхом системного аналізу опублікованих і архівних матеріалів стосовно обраного предмету дослідження простежити характер і обумовленість основних тенденцій у формуванні та розвитку видавничої системи в Україні 20-х років. Досягнення цієї мети реалізується через постановку більш конкретних завдань:

- висвітлити основні напрямки видавничої діяльності державних, суспільно-політичних та громадських організацій, розкрити зміст та характер друкованої продукції України в цей період;

- проаналізувати процес типізації видавництва, логічним завершенням якого в умовах посилення більшовицького тоталітаризму стало створення державно-монополістичного видавничого об'єднання у формі ДВСУ;

- дослідити процес українізації видавничої діяльності державних, суспільно-політичних та громадських організацій та причини його згортання;

- простежити динаміку розвитку системи матеріально-технічного та кадрового забезпечення видавничої справи в досліджуваний період;

- показати обумовленість посилення партійно-державного цензурного режиму в галузі видавничої діяльності в умовах наступу "казарменного соціалізму".

Результати, одержані автором у процесі вирішення дослідницьких завдань, виносяться на захист.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в

ній з урахуванням сучасних досягнень історичної науки здійснено узагальнюючий аналіз видавничої діяльності державних, суспільно-політичних та громадських організацій України протягом 20-х років;

- в дослідженні на основі введення до наукового обігу нових архівних джерел і документів зроблено аналіз невивчених аспектів видавничої справи в Україні;

- з позиції сучасного бачення проблеми в дисертації розкрито процес формування та посилення системи партійно-державної цензури в галузі видавничої діяльності;

- певну новизну несуть судження з приводу прояву в сфері видавничої справи нової економічної політики та українізації;

- в роботі аналізуються деякі невідомі аспекти політики більшовицького керівництва стосовно видавничої системи України, зокрема її кадрового, матеріально-технічного та фінансового забезпечення.

Практичне значення розробки теми полягає в тому, що результати дисертації можуть служити базов для поглибленого вивчення історії культури України, використовуватися у викладанні спецкурсів. Деякі висновки дисертації можуть сприяти координації і визначенню актуальних напрямків подальшої наукової роботи в галузі дослідження проблем видавничої діяльності державних, суспільно-політичних та громадських організацій України в 20-ті роки.

Апробація роботи. Основні положення та висновки дослідження обговорювалися на теоретичних та методологічних семінарах, засіданнях кафедри української історії та етнополітики Київського університету ім. Тараса Шевченка. Окремі результати дослідження викладалися автором у доповідях на міжнародних наукових конференціях у Києві, Запоріжжі; республіканських - у Дрогобичі, Києві, Одесі.

Структура дисертації зумовлена характером і змістом досліджуваної проблеми. Робота складається із вступу, трьох розділів, заключення, списку використаної літератури і джерел.

У першому розділі - "Зміст та характер видавничої діяльності, розповсюдження друкованої продукції" аналізуються основні напрямки розвитку видавничої та розповсюдницької діяльності державних, суспільно-політичних та громадських організацій. Дисертант звертає увагу на те, що українська революція 1917-1921 років, незважаючи на громадянську війну, сприяла бурхливому зросту видань українознавчого характеру, що підвищувало рівень національної самосвідомості нації. Автор приходить до висновку, що навіть в умовах військового часу та політизації суспільно-політичного життя громадські / в основному просвітянські/, приватні, кооперативні видавництва, що орієнтувались на випуск українознавчої літератури, мали перевагу над партійними видавництвами, які з відомих причин спеціалізувались на виданні агітаційно-пропагандистських брошур і листівок. Кількість партійних видавництв в роки національно-визвольних змагань мала тенденцію до зменшення.

Проведене в дисертації дослідження дає право стверджувати, що розвиток видавничої справи в республіці в 20-ті роки пройшов два етапи: русифікації та українізації. Перший етап відзначався найбільшим занепадом видавничої справи в Україні через монополізацію її більшовицькою владою, якій вистачало напівзруйнованих поліграфічних підприємств для випуску агітаційно-пропагандистської друкованої продукції. До 1922 року більшовицька партія в республіці стояла на відверто московських позиціях, а політика "воєнного комунізму" не дозволяла враховувати кон'юнктуру книжкового ринку в Україні. З 1923 р. розпочався етап українізації, коли вся видавнича діяльність поступово ставала українською за формою і соціа -

лістичною за змістом. Він був обумовлений загальним економічним піднесенням, стабілізацією видавничої системи, пов'язаних з НЕПом.

Проведене в дисертації дослідження дає підстави стверджувати, що головною метою більшовицької українізації видавничої справи в республіці була необхідність використання українського друкованого слова для поширення комуністичної ідеології в гущині народних мас, тим більше, що в умовах мирного будівництва більшість населення України могла зрозуміти русифікацію цієї галузі суспільно-політичного життя як продовження колонізаторської національно-культурної політики царизму. Додатковим, стимулюючим для більшовиків, фактором прискорення українізації видавничої системи була можливість використання українського друкованого слова патріотичною інтелігенцією, що могло стати детонатором нового національно-визвольного вибуху.

В розділі на основі аналітичних роздумів зроблено висновок, що основною характерною особливістю діяльності державних видавництв було орієнтування їх переважно на випуск соціально-політичної і учбової літератури, тобто такої друкованої продукції, яка найефективніше сприяла поширенню комуністичних догматів серед найширших верств населення.

Автор звертає увагу на те, що в умовах зміцнення комуністичного тоталітаризму приватні видавництва, які досить вдало заповнювали прогалини в роботі партійно-державних видавництв, не користуючись бюджетними субсидіями, почали зазнавати адміністративно-командного тиску з боку держави. Держава, таким чином, намагалась переорієнтувати приватні видавництва на випуск нерентабельної продукції, а в кінці 20-х років і зовсім їх ліквідувала, створивши Державне видавниче об'єднання України ім. В. Стефаника

Андрій Уривий

відновленої на рубежі 20-х -30-х років політики державно-монополістичної централізації, оскільки їх ефективна та оперативна діяльність створювала несприятливі умови для пропагування соціалістичного способу виробництва в цій галузі суспільно-політичного життя.

У другому розділі - "Матеріальне та кадрове забезпечення видавничої діяльності" - розглядається проблема становлення і розвитку матеріально-технічної бази видавничої діяльності державних, суспільно-політичних, громадських організацій та формування системи її кадрового забезпечення. Результати дослідження свідчать, що початок 20-х років ознаменувався різким посиленням концентрації націоналізованої поліграфічної промисловості в результаті зосередження найбільш придатного, менш за все зруйнованого війною обладнання в кількох великих і громіздких типографіях, трестах. Однак концентрація поліграфічної промисловості все ж таки давала певний економічний ефект, оскільки полегшувала державі можливість здійснювати централізоване матеріально-технічне забезпечення цієї галузі народного господарства, що дозволяло більш раціонально використовувати обладнання, скорочувати його простої, оперативніше організовувати ремонт устаткування.

У розділі з'ясовано роль та місце паперової промисловості в матеріально-технічному забезпеченні видавничої справи в Україні, характерні риси її розвитку. Результати дослідження переконують, що швидкі темпи зросту виробництва папероробних фабрик в республіці були відносними, оскільки досягались в більшій мірі за рахунок відновлення зруйнованого в роки війни обладнання та концентрації уцілілого, що і дозволило в другій половині 20-х років досягти лише довоєнного рівня розвитку. Іншими словами, концентрація уцілілого, але ж застарілого морально, обладнання дозволяла

відносно швидко вирішити тактичне завдання - досягти довоєнного рівня розвитку папероробної промисловості. В стратегічному ж відношенні відновлення морально застарілої матеріально-технічної бази паперової промисловості по суті блокувало можливість більш-менш значного підвищення ефективності в цій галузі народного господарства, що прирікало її на екстенсивний шлях розвитку, а республіку - на паперову залежність від російських та закордонних поставок.

Аналіз літературних та архівних джерел дає змогу стверджувати, що криза поліграфпромисловості середини 20-х років була наслідком переходу від воєннокомуністичних методів господарювання до НЕПу. Причина кризи полягала в тому, що типографії в більшості випадків не враховували кон'юнктуру ринку, який серйозно і не вивчали. Попит же населення в порівнянні з початком 20-х років поступово змінювався на користь більш солідних книг менш пропагандистського характеру, виконаних на високому поліграфічному рівні. Положення ще більше погіршилось з переводом підприємств на господаррахунок і ліквідацію для більшості з них необгрунтованих держдотацій, що призводило до остаточного втрачання можливості зберегти внутрішні накопичення, які використовувались для оновлення матеріально-технічної бази в Україні. Автор обгрунтовує висновок, що матеріальною передумовою зміцнення державно-монополістичної системи втручання у видавничу діяльність в Україні другої половини 20-х років було посилення економічної залежності видавництва, поліграфічних підприємств від держдотацій, яка стала неминучою в умовах майже повної відсутності внутрішніх нагромаджень, що робило типографії нездатними самостійно оновити свій основний капітал.

Проведене в дисертації дослідження дає право зробити висновки, що по відношенню до кадрового забезпечення видавничої справи теж діяв так званий "залишковий принцип", який виявився у

фактичній відмові держави від фінансування програми підготовки кадрів для книгорозповсюдницької мережі та частковому субсидюванні системи професійної освіти для поліграфічної промисловості. Результати дослідження свідчать, що політика кадрового забезпечення видавничої діяльності державних, суспільно-політичних, громадських організацій та матеріально-технічне постачання цієї сфери суспільно-політичного життя взаємопов'язані між собою. З одного боку, дефіцит валюти та відсутність сучасного на той час вітчизняного поліграфічного машинобудування примушували проводити реконструкції поліграфпромиловості на базі власного обладнання, рівень якого значно відставав від світових стандартів. Наявність в поліграфічній промисловості в більшості морально застарілого устаткування не ставила дуже гостро проблеми підготовки кадрів з спеціальною вищою освітою / перший поліграфічний інститут було відкрито в Харкові лише в 1930 році/. В свою чергу відсутність спеціалістів з вищою базовою освітою в поліграфпромиловості не створювала інтелектуальних передумов для якісного стрибка в цій галузі промисловості.

В третьому розділі - "Централізація видавничої справи та посилення партійно-державної цензури в Україні" - автор дослідив основні тенденції централізації видавничої діяльності та становлення радянської цензури в республіці. Дисертант звернув увагу на те, що в першій половині 20-х років типізація видавництва ще не була повною, і тому їх видавнича діяльність часом перепліталась, призводячи до конкуренції. Проте, навіть в умовах НЕПу більшовицький уряд не міг допустити такого явища, оскільки конкуренція між партійно-державними видавництвами велась фактично за держзамовлення, які майже завжди супроводжувались дотаціями. Отже, виникала ціла низка видавництв-утриманців, чисельність яких адміністративно зменшувалась державою за рахунок концентрації та централізації

видавничої справи в республіці. Результати дослідження переконують: якщо типізація видавництв була об'єктивно обумовлена диференціацією читачького попиту, то їх централізація стала виявом тенденції до державного монополізму, який набирив сили, поширення адміністративно-командних методів керівництва, що цілком вписувалось в майбутню тоталітарну систему. В умовах фінансової залежності більшості видавництв від держави, яка посилювалась через необгрунтоване директивне зменшення цін на друковану продукцію, єдиним способом зниження витрат на дотації була централізація видавництв, що скорочувала кількість бюджетних утриманців.

Із широким залученням архівних даних було проведено ретельний аналіз політичних аспектів централізації видавничої діяльності в республіці. Дослідник дійшов висновку, що основна мета, яку переслідувала партійно-директивна система управління, полягала не стільки в намаганні підвищити рентабельність типізованих видавництв, скільки в бажанні до крайньої ступіні уніфікувати їх в галузі випуску певного роду літератури для полегшення контролю за ними. Саме з політичних мотивів першими жертвами централізації в кінці 20-х років стали приватні видавництва, оскільки їх економічна незалежність давала їм можливість виявляти певну свободу друкованої творчості, що дратувало владні структури України. В результаті адміністративно регульована типізація та централізація видавничої системи мала за мету полегшити контроль за друкованим словом, зробити його більш повним і всеосяжним.

Автором вивчено і проаналізовано процес формування та посилення партійно-політичного цензурного диктату в галузі видавничої діяльності. Спираючись майже повністю на архівні джерела, дослідник доводить, що галузь цензури була, мабуть, єдиною, де партія

допускала конкуренцій. Боротьба різних цензурних установ - Центрального управління у справах друку /ЦУД/, Політконтролю Державного політичного управління / ПК ДПУ/, Головного управління у справах літератури і видавництва /Головліт/ за "місце під сонцем" виявлялась в інформуванні парткерівництва про недоліки в роботі один одного та робила майже неможливим появу в пресі ознак інакомислення.

Грунтовний аналіз архівних матеріалів дає право стверджувати, що ЦК КП/б/У мав можливість безпосереднього контролю самих органів цензури через здійснювану по відношенню до них кадрову політику. Ця політика виявлялась в призначенні на керівні посади в органах цензури досвідчених комуністів, які мали проводити партійні директиви в цих установах і надсилати оперативні звіти про їх діяльність у відділ преси ЦК КП/б/У. Таким чином, органи цензури підлягали менш помітному, але від цього не менш жорсткому догляду з боку вищого парткерівництва, ніж той, який вони здійснювали самі.

В закінченні дисертації підведено підсумки, зроблені узагальнюючі висновки з головних проблем дослідження, висловлені деякі пропозиції.

1. Аналіз досліджуваної проблеми дає підстави стверджувати, що основною тенденцією в розвитку видавничої діяльності державних, суспільно-політичних та громадських організацій було створення низки профільних типізованих видавництв, які спеціалізувались на випуску літератури певної соціально-класової та вікової орієнтації. Єдиним винятком було ДВУ, яке протягом всіх 20-х років залишалося універсальним видавництвом.

2. Результати дослідження свідчать, що в 20-ті роки були закладені госпрозрахункові засади в галузі видавничої діяльності, які, однак, в умовах влади більшовиків мали деяку специфіку.

По-перше, самофінансування в повному розумінні цього слова не торкалось видавництв, які випускали літературу для задоволення соціального замовлення держави. Такі видавництва продовжували отримувати цільові дотації. По-друге, особливість госпрозрахункових відносин в умовах НЕПу полягала в намаганні держави впливати на діяльність економічно незалежного приватного видавничого сектору за допомогою адміністративно-командних важелів, що кінцево-кінцем призвело до їх примусової ліквідації.

3. Необхідно зазначити, що 20-ті роки стали періодом організаційного оформлення видавничої справи, що знайшло своє втілення в створенні газетно-журнальних виробничих комбінатів, які сприяли координації зусиль видавництв та поліграфічної промисловості у справі поліпшення випуску друкованої продукції.

4. Дослідження українізації видавничої діяльності в республіці дає можливість зробити висновок, що вона перевершила ті політичні завдання, які ставило більшовицьке керівництво Росії, розпочинаючи цей процес.

5. В ході аналізу досліджуваного питання автор прийшов до висновку, що держава конституційно повинна вирішувати питання про внесення корінних змін у сферу фінансування, щоб на практиці ліквідувати залишковий принцип фінансування видавничої справи, надаючи пріоритетну допомогу тим друкованим виданням, які створюють умови для підвищення національної самосвідомості українського народу і в той же час стимулюють усвідомлення ним себе як частки світової людськості.

6. Результати дослідження переконують, що деякі проблеми розвитку видавничої системи в Україні в умовах національного відродження можуть стати предметом самостійного вивчення. Наприклад, національні меншини України та державна видавнича політика щодо

їх забезпечення друкованою продукцією; роль, місце та еволюція приватного сектору у видавничій системі республіки.

Основні результати дисертації викладені в публікаціях автора:

1. Роль друку в розвитку національної самосвідомості українського народу // Тези доповідей лідінознавчих філософських питань "Гуманізм. Людина. Культура". - Дрогобич, 1992. - С.105-106.

2. Місце друку в прогнозуванні політичної поведінки студентської молоді в Україні // Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми діагностики і прогнозування соціально-економічних ситуацій". - К., 1992. - С.200-202 /в співавт./.

3. Деякі аспекти питання культурно-освітньої політики України в 20-ті роки // Тези міквузівської науково-практичної конференції "Місце України у світовій історії та особливості вивчення даної проблеми у педагогічному вузі". - К., 1992. - С. 161-162 / в співавт./.

4. Друк як один із засобів духовного відродження української нації // Тези Всеукраїнської наукової конференції "Україна: становлення незалежності". - Одеса, 1993. - С. 62-64.

5. Місце друку в національно-державному відродженні України // Тези доповідей республіканської науково-практичної конференції "Политика и власть". Ч.П.- Запоріжжя, 1993. - С.53-54.

6. До питання про значення друку в національно-культурному відродженні України // Тези доповідей міжнародної наукової конференції "Духовна діяльність та її специфіка". Ч. Ш.- Запоріжжя, 1993. - С. 33-34.

7. Проблема видавничої діяльності в Україні в умовах посилення тоталітаризму // Тези доповідей наукової конференції "Українська державність: історія і сучасність". - К., 1993. - С.283-284.

Обсяг дисертації 206 сторінок.

Кизив В.К. "Издательская деятельность государственных, общественно-политических и общественных организаций Украины в 20-е годы". Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 - история общественных движений и политических партий, Киевский университет имени Тараса Шевченко.- Киев, 1994.

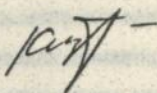
Защищается семь научных работ, которые содержат теоретическое исследование издательского дела в Украине 20-х годов. Эти годы стали периодом организационного оформления издательской системы, что проявилось в создании газетно-журнальных производственных комбинатов, которые содействовали координации усилий издательств и полиграфической промышленности. Проведенное исследование показало, что в условиях возрождения украинской государственности важно определить перспективы развития издательской системы в республике, опираясь на опыт ее становления и развития в 20-е годы - период национально-культурного ренессанса Украины.

V.K.Kizyun "Publishing Activities by the State, Socio-Political and Public Organizations of Ukraine in the 20-s". Thesis for competition for a scientific degree of a candidate in history in speciality 07.00.01 - history of social movements and political parties, Kiev Taras Shevchenko University, Kiev, 1994.

Seven scientific papers containing theoretical study of publishing in Ukraine in the 20-s are being defended. The above years had become a period of organization of publishing system formation which was shown in creation of journalese publishing factories promoting efforts of publishing houses and printing industry. Carried out research has shown that it is important in the con-

dition of revival of the Ukrainian State system to determine outlook of publishing system development in the Republic having been supported by the experience of its formation and development in the 20-s - period of national and cultural Renaissance of Ukraine.

Ключові слова: "видавнича діяльність", "поліграфічна промисловість", "цензурна система".

Полісано к печати 160994 Зак. 1982 тир. 100
размножено ГІЦ Мінстата України ООП

454146

45414

AB 31.011

AB 31.011